

УДК 581.9 (477.51)

Б. О. Барановський
Дніпропетровський національний університет
**ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ЗАПЛАВИ
ПІВДЕННОГО БУГУ В МЕЖАХ МАЙБУТНЬОГО ЗАКАЗНИКА
«ПЛАВНІ НОВА ОДЕСА»**

Представлений аналіз фіторізноманіття заплави нижньої течії Південного Бугу майбутнього заказника «Плавні Нова Одеса».

The analysis of the flood-land phytodiversity of the Southern Bug lower stream in the future reservation «Plavni Nova Odesa» is presented in this article

Для підтримки достатнього рівня біологічного різноманіття та збереження рідкісних та зникаючих видів рослинного та тваринного світу необхідно розширення як площ, так і кількості природоохоронних об'єктів (створення мережі природоохоронних територій і акваторій).

Території та акваторії долинних комплексів басейну Південного Бугу з давніх часів історії зазнали значного антропогенного впливу. Лише окремі ділянки річкових долин завдяки наявності різних елементів ландшафтів (круті схили долин з гранітними та вапняковими відслоненнями, черноземні та змиті лесові схили, лісові, болотні, лучні ділянки заплави, в тому числі і засолені, мілководдя водойм, піщані біотопи другої тераси) відрізняються флороценотичним різноманіттям.

Для розширення площі природно-заповідного фонду та з метою формування екологічної мережі заповідних територій в нижній течії р. Південний Буг передбачається створити загальнобіологічний заказник «Плавні Нова Одеса».

Даних щодо флори та рослинності нижньої частини Південного Бугу у літературі небагато [3; 4; 14]. Однією з перших робіт, де подана характеристика рослинності ріки, є маловідома публікація Д. О. Свіренка – засновника Дніпропетровської гідробіологічної школи, яка видана у Римі (Swirenko, 1929).

У цій роботі були представлені матеріали гідробіологічної експедиції на Південний Буг, у тому числі і характеристика рослинності мілководь.

Фахівцями Дніпропетровського національного університету з 1998 р. продовжені роботи по вивченню природних комплексів річок басейну Південного Бугу.

Матеріали та методи

У 2002–2003 роках на ділянці від м. Нова Одеса до с. Трихати досліджені флора та рослинність заплави Південного Бугу, його русла та заплавлених водойм у межах запроєктованого загальнобіологічного заказника «Плавні Нова Одеса».

Дослідження видового складу рослинності проводились за загальноприйнятими методиками збору та визначення видів флори, геоботанічних описів [2; 6; 8]. Рослинність водойм вивчалася згідно з методикою гідроботанічних досліджень [6] з урахуванням досвіду вивчення рослинності великих водойм степової зони України [1].

У зв'язку з тим, що рослинність акваторій головним чином розподілена за зональним типом, основним методом цих досліджень був метод профілів [12].

Результати та їх обговорення

Територія майбутнього заказника належить до Дністровсько-Бузької степової області (правобережжя – Тилигуло-Бузький район) та Бузько-Дніпровської степової області (лівобережжя – Нижнебузько-Інгульський район) Причорноморської низовини Причорноморської південно-степової провінції Південної степової підзони.

Зональна природна рослинність (різнотравно-типчаково-ковилові степи) тут практично не збереглася. Переважаючим типом рослинності тут є збідненорізнотравно-кострецево-ковилові степи в значній мірі змінені випасом худоби, рекреацією та збором рослинної сировини.

У колишні історичні часи на плакорі тут панували типчаково-ковилові степи. В долинах річок невеликі площі займали ліси у вигляді збіднених дібров, а на більш сухих та кам'янистих схилах долин та балок – чагарникові угруповання. У даний час степова рослинність збереглася тільки на крутих схилах долин річок та балок. Але й тут вона доволі змінена під впливом випасу худоби та рекреації. Ці місцевості використовуються в основному як вигони і пасовища.

Степова та петрофільно-степова рослинність розповсюджена на верхніх та середніх третинах схилів долини Південного Бугу.

Список рослин території та акваторії майбутнього заказника «Плавні Нова Одеса» налічує 530 видів, які відносяться до 86 родин.

Серед гігморф у складі флори переважають гідрофіти та мезофіти, що відповідає основним площам екотопів.

Серед ценоморф переважають лучні і степові види, однак участь інших (у тому числі бур'янистих) також значна, що відображає різноманіття фізико-географічних умов та високий рівень антропогенного тиску.

Основну частину території (крім степових ділянок) складають луки та болота (більше 80%). В долині Південного Бугу вище урізу води простягнулась смуга лучно-болотної рослинності та включення галофільних асоціацій.

Лучна рослинність представлена найбільш поширеними угрупованнями тонконого лучного (*Poa pratensis* L.), пирію повзучого, стоколосу безостого (*Bromopsis inermis* (Leyss.) Holub). В їх складі грястиця збірна (*Dactylis glomerata* L.), кунічник наземний (*Calamagrostis epigeios* (L.) Roth), конюшина повзуча (*Trifolium repens*), подорожник великий (*Plantago major* L.), китник лучний (*Alopecurus pratensis* L.), герань пагорбкова (*Geranium collinum* Sterh.), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale* Webb ex Wigg.), цикорій дикий (*Cichorium intybus* L.), щавель кінський (*Rumex confertus* Willd.), волошка скабіозовидна (*Centaurea scabiosa* L.) та ін.

На більш вологих луках з переходом до заболочених вони поступово змінюються угрупованнями тонконого болотного (*Poa palustris* L.), мітлиці повзучої (*Agrostis stolonifera* L.), бульбокомишу морського (*Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla) з такими гігрофільними видами: жовтець повзучий (*Ranunculus repens* L.), щавель кучерявий (*Rumex crispus* L.), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus* L.), осока лисяча (*Carex vulpina* L.), ситняг болотний (*Eleocharis palustris* (L.)), ситник стиснутий (*Juncus compressus* Jacq.) та інші. У багатьох місцях вона змінена випасом і має в складі багато бур'янистих видів: нетреба звичайна та ельбська (*Xanthium strumarium* L., *X. albinum*), чорнощир нетреболистий (*Iva xanthifolia* Nutt.), амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisifolia* L.), болиголов плямистий (*Conium maculatum* L.), грінделія розчепирена (*Grindelia squarrosa* (Pursh) Dunal), волошка розлога (*Centaurea diffusa* Lam.) та ін.

Тут нерідко розвиваються дуже колючі рослини, які не вживаються худобою: чортополох (*Carduus acanthoides* L., *C. thoermeri* Weinm.), татарник (*Onopordum acanthium* L.) тощо.

На засолених ділянках заплави типовою є асоціація: молочка приморська (*Glaux maritima* L.) + подорожник солончаковий (*Plantago salsa* Pall.) + тризубець морський (*Triglochin maritimum* L.). В її складі зустрічаються типово галофільні або лучно-галофільні види

Рослинність більш вологих ділянок представлена декількома асоціаціями: айр болотний (*Acorus calamus* L.) + рогаз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.) + осока берегова (*Carex riparia* Curt.); осока берегова + айр болотний; рогаз Лаксманів (*Typha laxmannii* Lepech.) + комиш озерний (*Scirpus lacustris* L.); комишу озерного монодомінантна.

У складі цих асоціацій: ситник жаб'ячий (*Juncus gerardii* Loisel.), бульбокомиш морський (*Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla), смикавець бурий (*Cyperus fuscus* L.), щавель кучерявий (*Rumex crispus* L.), м'ята водяна (*Mentha aquatica* L.), алтей лікарський (*Altea officinalis* L.), очерет південний (*Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud.) та деякі інші лучно-болотні види.

Рослинність водойм розподілена в основному за зональним типом (у руслі Південного Бугу та каналів, які раніше використовувалися для водовідведення).

В умовах мілководь з глибинами до 1 м поряд з гідрофільною рослинністю із водно-болотних та повітряно-водних рослин сформувались асоціації: очерету південного (монодомінантна); очерет південний + рогаз вузьколистий + рогаз широколистий + бульбокомиш морський + сусак зонтичний + частуха подорожникова; рогазу вузьколистого (монодомінантна).

До їх складу входять: мітлиця (польовиця) повзуча (*Agrostis stolonifera* L.), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus* L.), лепешняк тростиновий (*Glyceria fluitans* (L.) R.Br.), м'ята водяна (*Mentha aquatica* L.), плетуха звичайна (*Calystegia sepium* (L.) R.Br.), паслін солодко-гіркий (*Solanum dulcamara* L.), вех широколистий (*Sium latifolium* L.), омег водяний (*Oenanthae aquatica* (L.) Poir.), їжача голівка пряма (*Sparganium erectum* L.), незабудка болотна (*Myosotis scorpioides* L.).

У цій зоні знайдений рідкісний для степової зони України (крім приморських водойм) *Juncellus serotinus* (Rottb.) Clarke (з родини *Cyperaceae*), який утворює невеликі по площі шільні монодомінантні угруповання (щільність 160 екз/м², фітомаса 9 кг/м²) у вигляді переривчастих бордюрних заростей шириною близько 0,5 м (до глибин 0,5–0,7 м).

На глибинах до 2 м до поясу повітряно-водяної рослинності приєднується рослинність з плаваючим листям, яка представлена такими ценозами: латаття білого (*Nymphaea alba* L.) (монодомінантна); глечиків жовтих (*Nuphar lutea* (L.) Smith.) + жабурника звичайного (*Hydrocharis morsus-ranae* L.), + ряска малої (*Lemna minor* L.), + багатокорінника звичайного (*Spirodela polirryza* (L.) Schleid.).

У їх складі зустрічаються рідкісні види: ряска горбата (*Lemna gibba* L.) та вольфія безкоренева (*Wolffia arriza* (L.) Horkel ex Wimmer).

Ценози рослинності з плаваючим листям у місцях з більшою течією та більшими глибинами змінюють ценози зануреної рослинності: куширу зануреного (*Ceratophyllum demersum* L.) (монодомінантна); рдеснику пронизанолистого (*Potamogeton perfoliatus* L.) (монодомінантна), рдесник пронизанолистий + рдесник гребінчастий (*Potamogeton pectinatus* L.). У її складі, крім домінантів, присутні: *Potamogeton crispus* L., *Myriophyllum spicatum* L., *Lemna trisulca* L.

Отримані матеріали дозволяють зробити висновок, що в порівнянні з подібними за площею акваторіальними комплексами степової зони [1] флора майбутнього заказника «Плавні Нова Одеса» має середній рівень різноманіття за

систематичним та екологічним складом. Тут зростає ряд рідкісних і зникаючих видів: 1 – з Європейського Червоного списку (*Dianthus hypanicus* Andrzej), 5 – з Червоної книги України (*Crocus reticulatus* Stev. ex Adam., *Pulsatilla nigricans* Storck., *Salvinia natans* (L.) All., *Stipa capillata* L., *Tulipa hypanica* Klok. et Zoz), 6 – з регіонального списку рідкісних та зникаючих видів Миколаївської області (*Achillea leptophylla* Bieb., *Adonis vernalis* L., *Bellevalia sarmatica* (Georg) Woronow, *Clematis integrifolia* L., *Inula helenium* L., *Nymphaea alba* L.). 26 видів рекомендуються до занесення у регіональний список: *Allium flavescens* Bess., *Allium sphaerocephalon* L., *Anagallis foemina* Mill. (*A. coerulescens* Schreb.), *Asparagus polyphyllus* Stev., *Aster amellus* L., *Campanula trachelium* L., *Centaureum erythraea* Rafn., *Corydalis cava* (L.) Schweigg. et Korte, *Corydalis solida* (L.) Clairv., *Dipsacus laciniatus* L. var. *rubra*, *Ephedra distachya* L., *Galega officinalis* L., *Hyacinthella leucophaea* (C. Koch) Schur, *Juncellus serotinus* (Rottb.) Clarke, *Leersia orisoides* (L.) Sw., *Lemna gibba* L., *Limonium hypanicum* Klok., *Muscari neglectum* Guss., *Onosma macrochaeta* Klov et Dobroc., *Paronychia cephalotes* (M. Bieb.) Besser, *Scilla bifolia* L., *Scilla sibirica* Haw., *Thymus dimorphus* Klok. et Des.-Schost., *Utricularia vulgaris* L., *Valeriana nitida* Kreyer, *Wolffia arrhiza* (L.) Horkel ex Wimm.

Надання території статусу заказника сприятиме підвищенню видового та ценотичного різноманіття і збільшенню кількості рідкісних видів.

Заказник «Плавні Нова Одеса» буде ще однією важливою ланкою у меридіональному коридорі (яким є долина Південного Бугу) екомережі України.

Бібліографічні посилання

1. Барановский Б. А. Растительность руслового равнинного водохранилища. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. ун-та, 2000.
2. Визначник рослин України. – К.: Урожай, 1965.
3. Деркач О. М. Доповнення до флори Правобережного Степу України // Укр. ботан. журн. – 1990. – 47, № 6. – С. 84–85.
4. Дубина Д. В. Рослинність водойм долини р. Південний Буг, її флористичні особливості та охорона України // Укр. ботан. журн. – К., 1986. – Т. 43, № 6. – С. 64–69.
5. Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества. – К.: Наук. думка, 1987.
6. Катанская В. М. Высшая водная растительность континентальных водоемов СССР. – Л.: Наука, 1981.
7. Макрофиты – индикаторы изменений природной среды / Дубина Д. В., Гейны С., Гроудова З. и др. – К.: Наук. думка, 1993.
8. Определитель высших растений Украины. – К.: Наук. думка, 1987. – 545 с.
9. Полевая геоботаника. – М.; Л.: Наука, 1964. – Т. 3.
10. Физико-географическое районирование Украинской ССР. – К.: КГУ, 1968.
11. Флора УССР. – К.: Изд-во АН УРСР. – 1935–1965. – Т. I–XII.
12. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: Наук. думка, 1996.
13. Юнатов А. А. Типы и содержание геоботанических исследований, выбор пробных площадей и заложение экологических профилей // Полевая геоботаника. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1964. – Т. 3. – С. 9–36.
14. Mosyakin S. L. Vascular plants of Ukraine. Nomenclatural checklist / S. L. Mosyakin, M. M. Fedoronchuk. – К., 1999.
15. Swirensko D. Ueber die hydrobiologische Expedition auf den Sudlichen Bug im Sommer 1926 // Sonderabdruck aus Verhandlungen der Internationalen Vereinigung für theoretische und angewandte Limnologie) – Bd IV. – Roma: Provveditorato generale dello stato, Libreria, 1929. – Vol. VII. – S. 693–702.

Надійшла до редколегії 24.02.05